

„Koltói csárdás” – Liszt Ferenc magyar rapszódiai és a népzene

Kulcsszavak: Rapszódia, népies műdal, cigányzene, népzene, virtuozitás, forrásanyag, XIX. századi kottás kéziratok, kiadványok.

Key-words: Rhapsody, XIXth century popular (folksy) song, gypsy music, folk-music, virtuosity, sources, handwritten note-books, score publications in the XIXth century.

Bartók Béla több ízben foglalkozott Liszt Ferenc művészetével – mint köztudott, *Liszt problémák* címmel, tudományos akadémiai székfoglalóját is e témában tartotta 1936. február 3-án a Magyar Tudományos Akadémián.¹ Bartók székfoglalójában Liszt művészetének meg nem értésével kapcsolatban korábbi megfigyeléseit is összegezve többek közt a következőt írta: „Arra az elszomorító eredményre jutottam, hogy az akkori zenebarátok és átlagzenészek bizony majdnem kizárólag Lisztnek csak aránylag kisebb jelentőségű, inkább csak külső csillogású műveit fogadták el és kedvelték, a legbecesebbeket, a csodálatosan jövőbe mutatókat visszautasították, nem szerették, nem kellett nekik. Azóta ugyan sokat javult a helyzet, de még mindig nem tartunk ott, ahol lehetne és kellene... vajon miért kedvelik még mindig elsősorban a kisebb fontosságú, de fülkápáztató Liszt-műveket” – tette föl a kérdést, amire választ is adott: „Zongoraműveinek egy részében mintha szándékosan az átlagízlés kielégítését kereste volna. Persze ezeken is meglátszik, még a legkisebb részletben is, nagy alkotóművészete. De tartalmilag ezek a csillogó és »fűlbemászó« művek korántsem adnak nekünk annyit, mint más, főleg érettebb korából való, minden sallangtól mentes zongoraművei. Formailag, technikailag azonban ezek is tökéletesek, sokszor talán tökéleteseb-

1 Időrendben: Bartók Béla, *Liszt zenéje és a mai közönség*. 1911. Lásd: *Bartók összegyűjtött írásai* I. (a továbbiakban BÖI), szerk. Szöllősy András, Budapest, 687–689; Bartók Béla, *Liszt két kiadatlan levele Mosonyihoz*. 1921a. Lásd: BÖI, 690–696.; Bartók Béla, *A magyar népzene*. 1921b, lásd: BÖI, 91–100. (az idézett rész: 99.); Bartók Béla, *Magyar parasztzene*. 1933a, lásd: BÖI, 378.

bek, mint egynémely nagyobb szabású, tartalmilag jelentékenyebb műve. A dolog természetéből folyik, hogy átdolgozásaiban, pl. rapszódiaiban kevésbé volt alkalma legbelső énjének teljes kitarására...”. A csillogó, fülbemászó művekkel kapcsolatban is megvédi Lisztet: „az igazság kedvéért hangsúlyoznom kell, hogy ezek a rapszódiaik – elsősorban a magyar rapszódiaikról beszélek – a maguk nemében tökéletes alkotások. Azt az anyagot, amit Liszt bennük felhasznál, nem lehetne szebben, jobban, nagyobb művészettel feldolgozni”.²

Liszt Ferenc, a XIX. század legjelentősebb magyar és egyik legjelentősebb európai zeneszerzője, Európa-szerte ünnevelt zongoraművész, karmestere, a mai magyar zongoraművészet megteremtője. Születésének 200. évében kimondhatjuk, hogy magyar rapszódiai egyedülálló hungarikumok. A külföld érdeklődése ma is nagy irántuk, s napjainkban a zenetudomány képviselői is előszeretettel foglalkoznak velük.³

Jelen tanulmányban néhány kérdést ragadunk ki és példát mutatunk be abból a hatalmas anyagból, mely egyrészt a Liszt által felhasznált dallamok lehetséges forrásait, másrészt népzenei hátterüket, illetve folklorizációjukat és tovább élésüket jelenti.

A forrásokkal kapcsolatos témában sok becses hazai munkát ismerünk, elsősorban Gárdonyi Zoltánnak, Major Ervinnek és Prahács Margitnak köszönhetően, de Major tanulmánya 1929-ben, Gárdonyié először 1931-ben, majd 1978-ban került kiadásra.⁴ Egy-egy dallam forrásának felderítésével kapcsolatban említhetjük még Szabolcsi Bence,⁵ Kerényi György⁶ és Papp Géza⁷ nevét, összefoglaló magyar zenetudományi munka azonban nem jelent meg 1978, Gárdonyi Zoltán újabb publikációja óta. Gárdonyi maga is

2 Bartók Béla, *Liszt-problémák*. 1936, In: BÖI, 697–706. (Idézet: 697.)

3 Legutóbb Jäker, Benedikt, *Die ungarischen Rhapsodien Franz Liszts*. In: *Musik und Musikanschauung im 19. Jahrhundert*. 9, (Hrg. von Detlef Altenburg), Studio Verlag, Sinzig, 2009.

4 Lásd Gárdonyi Zoltán, *Die ungarischen Stileigentümlichkeiten in den musikalischen Werken Franz Liszts*. Berlin und Leipzig, 1931, uő.: *Paralipomena zu den ungarischen Rhapsodien Franz Liszts*. In: *Franz Liszt Beiträge von ungarischen Autoren*. Budapest, Corvina, 1978, 197–225. Major Ervin, *Liszt Ferenc magyar rapszódiai*. In: *Muzsika* I. 1929, 1–2. sz., 47–54. Prahács Margit, *Liszt Ferenc idealizmusa*. In: *Athenaeum*, Budapest, 1936, XXII., 191–204, uő.: *A XIX. század magyar zenéje*. In: *Magyar művelődéstörténet V.*, Budapest, 1939, 641–661. uő. *Magyar témák a külföldi zenében*. Budapest, 1943.

5 Lásd a 13. rapszódia *Allegro*jának forrásával kapcsolatban Szabolcsi Bence, *A magyar zene évszázadai. Tanulmányok II. XVIII–XIX. század*. Zeneműkiadó, Budapest, 1961, 34.

6 Kerényi György, *Népies dalok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961, 26. számú jegyzet, 210.

7 Papp Géza, *Az ún. Chlopiczky-nóta. Néhány hangszeres adalék Liszt VI. rapszódijának első témájához*. In: *Magyar Zene* 1987a, XXVIII. 1, 43–48., uő.: *Unbekannte „Verbunkos“-Trans-*

szükségét érezte annak, hogy a rapszódiaik forrásainak vizsgálatára visszatérjen, s új eredményeit publikálja. A XX. század második felében előkerült újabb dallamforrások (kottás kéziratok) alapján népzenei adatok bevonásával Tari Lujza is bemutatott egy-egy lehetséges dallamforrást,⁸ figyelembe véve, hogy a kottás kéziratanyag mellett ma már a népzenei adatok (különösen a hangszeres népzene területén) is sok új elemre deríthetnek fényt. Igaz, Liszt és kortársai népzeneesztétikája a valódi népzene ismerete hiányában jelentősen különbözött a XX. század szemléletmódjától, ma már azonban nem kétséges, hogy rapszódiaik forrásai vizsgálatánál a szájhagyományban élő zenei termékek sem hagyhatók figyelmen kívül. E tanulmány írója egy ilyen népzenei háttérvizsgálat indítással készített Kroó György zene-történész, a Magyar Rádió Új zenei újság című rovatának vezetője felkérésére egy 4x30 perces műsorsorozatot *A Liszt rapszódiaik népzenei háttere* címmel 1989-ben, bemutatva a lehetséges népzenei forrásokat, illetve a témák szorosabb kapcsolódását a népzenehez. Korábban pedig tanulmányokat írt a Liszt által „Koltói csárdás” címmel naplójába feljegyzett és a XIV. rapszódiaiban felhasznált *Erdő mellett nem jó lakni* dallam kiterjedtségéről népzeneinkben,⁹ kitérve azokra a magyaros zenei elemekre is, melyeket Liszt előtt már Beethoven is hungarizmusként használt fel III. Eroica szimfóniájában.¹⁰

Hogy Liszt rapszódiaik beható vizsgálatát elsősorban magyar, a népzeneben jártas kutatóknak kell elvégeznie, azt világosan jelzik a külföldi kutatók munkái. Ezekben még mindig rengeteg a félreértés a forrásokkal kapcsolatban, kezdve a cigányzene – magyar zene kérdéskörrel. De ha már a cigányzene – Bartók kifejezésével „cigány játszta magyar zene”, „cigányok játszotta magyar műzene”¹¹ – kérdésen túl is jutott a felkészültebb kutató, még mindig számos elem marad pl. a népzene – műzene különbségéből adódóan.

kriptionen von Ferenc Liszt „Ungarischer Romanzero”. In: *Studia Musicologica*, 1987b, 29, 181–218.

- 8 Tari Lujza, *Lissznyay Julianna hangszeres gyűjteménye 1800*. In: *Műhelytanulmányok a magyar zene-történehez* 12, MTA ZTI, Budapest, 1990, 18–19, uő. „Külömbb féle magyar Nóták...” a 19. század elejéről. – *Allerlei ungarische Melodien von Beginn des 19. Jahrhunderts*. Balassi Kiadó, Budapest, 1998a, 23–24.
- 9 Tari Lujza, *Egy közzjáték dallam*. In: *Magyar Zene*. 1981, XXII. 3, 285–302.
- 10 Tari Lujza, *Eine instrumentale ungarische Volksmelodie und ihre Beziehungen zu Liszt und Beethoven*. In: *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungariae*. 1983, 25, 61–71.
- 11 „Az előbbiről, a magyar népies műzenéről legyen itt elég annyi, hogy mai alakjában túlnyomórészt múlt századi úri műkedvelők alkotása, melyet városi cigányzenekarok terjesztenek. Ezért nevezik – tudományos szempontból teljesen helytelenül – »cigányzenének«. Az úgynevezett »cigányzene« tehát cigányok játszotta magyar műzene. Mégis ezen a néven lett világszerte ismert; Liszt, Brahms magyar feldolgozásainak legjava belőlük merít”. Bartók, *i. m.*, 1933b, BÖI, 371.

Egy dallam forrásaként, s még inkább keletkezése idejeként sok nyugati zenetörténész csak annak első kottás megjelenését fogadja el.¹² A népzene-tudomány óvatosabb: arra tanít, hogy valamely dallam első feljegyzése független annak korától, sőt nem egy esetben az már csak a végső fázisa egy dallam életének. Liszt korának szájhagyományos formában élő városi folklórtermésével kapcsolatban a népzene-tudomány – ha konkrétum hiányában igazolni nem is mindig tudja az életrajzi adatok és a népzenei tovább élés alapján feltételezi, hogy Liszt hallhatta a dallamot élő előadásában, a kor gyakorlatának megfelelően többnyire cigányzenészekről. A nyugati zenetörténész a dallamközlés nélküli forrásokkal nem tud mit kezdeni. Pedig a Kodály tanítványként népzeneben is felkészült Gárdonyi Zoltán német nyelvű tanulmányában világossá teszi: „Die Musikfolklore mußte mit der Tatsache sich abfinden, daß einige echte ungarische Volksmelodien bisher erstmalig in jener Fassung schriftlich nachweisbar sind, welche die Lisztsche Bearbeitung enthielt.”¹³ – vagyis (nagyon lerövidítve e véleményt): a népzene-tudomány-nak számolnia kell azzal, hogy egyes dallamok első feljegyzője maga Liszt volt, azzal, hogy a rapszódia-kba beépítette őket. A XIX. század népies dalirodalmának egyes termékei már jóval azelőtt léteztek és használatban voltak, mielőtt valaki lekottázta vagy feldolgozta és kottában kiadta volna őket, vagy felhasználta volna valamely népszínműben.

A rapszódia a XIX. századi műzene jellegzetes műfaja. Olyan karakterdarab, melyben a népi, illetve népies dallamok formái kötöttség nélkül, fantáziászerűen, rögtönözve váltják egymást. Liszt érzékenyen reagált a cigányzenészek virtuóz játékára, akiknek előadását ugyancsak a lazán, többféle zenéből összerakott formálásmód jellemzi. A XIX. században a nagy szimfonikus alkotások mellett sok olyan szólóhangszerre írt, több gondolati síkban mozgó darab keletkezik, mely jellegénél fogva közel áll a rapszódia-hoz. Schubert Impromptui, Schumann Arabeszkjei, Brahms Intermezzói rokonok ugyan a rapszódia-ival, egy lényeges különbség azonban van köztük. A rapszódia-t az teszi egyedivé, hogy általában népzene-n – pontosabban a szerző szándéka szerint népzene-n, népies zenén alapul. Liszt maga is közszájon forgó dalokat, cigányzenészek által játszott hangszeres dallamokat használt fel, de Lalo és Dvořák is népies zenéből merítettek, mikor rapszódia-ikat komponáltak. Lisztnél leginkább a lassú és gyors részek váltakozása jelenti a rapszódia-ikra

---

12 Ez a szemlélet a nem szorosan vett szakmai közegekben is jellemző. Az internetes magyar nyelvű Wikipédia Liszt-rapszódia-ik forrásait tárgyaló leírása is csak a kiadásban megjelent XIX. századi gyűjtemények anyagát tekinti forrásnak.

13 Gárdonyi, *i. m.*, 217.

jellemző tempó-improvizációt. Közben azonban különösen a lassú részekben teret enged a cigányzenészek játékmódjára jellemző fantáziaszerű betoldásoknak, zárlatok előtti egy hangon történő recitálásoknak, a zongora minden regiszterét végigjáró csapongó skálameneteknek is. Mindezek még olyankor is cigányzenei stilizációt eredményeznek, amikor nem áll a háttérben konkrét népi vagy verbunkos zenei dallam. Ez figyelhető meg pl. a két témán alapuló V. rapszodiában, melynek már-már komor hangulatú első része – melyre alább visszatérünk – a verbunkos stílushoz kötődik, míg finom lírájú gyorsabb része a jó barát, Chopin hangvételét idézi.

Liszt rapszodiáinak egy része 1846–47-ben keletkezett. Az első tizenöt rapszódia 1852-vel bezárólag készült el, a XVI.-at csak 1882-ben komponálta meg Liszt. Utolsó rapszodiája a XIX., melyet halála előtt egy évvel, 1885-ben írt. A zeneszerzőnek forrásként nemcsak kottás kiadványok álltak rendelkezésére – ilyenek hagyatékában is maradtak; témáit olykor a közvetlen élő előadásból vette, amihez gyermekkori emlékként ott volt Bihari 1822-ben hallott játéka. Liszt mindig érdeklődött annak az országnak a zenéje iránt, ahol megfordult, s a különböző népek sokszínű zenéje – mint kompozíciói igazolják – kétségtelenül hatott a zeneszerzőre.¹⁴ Ilyenek olykor még a magyar verbunkos muzsikába ágyazva is megjelennek a rapszodiákban is, mint pl. az olasz és a spanyol zene elemei. Jó példa erre a IX., *Pesti karnevál* című rapszódia, melynek első témája nem népi s nem is magyar eredetű. Ám mégsem csak Liszt romantikus alkatát, az olasz barcarola, lengyel polonaise, spanyol habanera sajátosságait tükrözi, hanem azt is, hogy szerzője ízig-vérig magyar.

Szorosabban vett népzene

Közismert, hogy Liszt elméletileg érdeklődött a népzene iránt, de sem ő, sem kora nem jutott el az addigra már csak a parasztság körében élő régi magyar zenéhez. Abban a korban egész Európában elsősorban szerzők által népies modorban írt darabokat értettek népdal alatt. Liszt ilyen darabokat fűzött egybe magyar rapszodiáiban, melyek közt akadt még egy-egy, a parasztság által fenntartott valóságos népdal is. Ilyen a VII. rapszodiában az *Amely leány*

¹⁴ Cseh: *Hussitenlied* (1840), lengyel: *Dumka* (1871), francia: *Faribolo Pasteur and Chanson du Béarn* (1844), *La cloche sonne* (1850?), orosz: *Deux Mélodies russes. Arabesques* (1842), *Abschied. Russisches Volkslied* (1885), spanyol: *Rondeau fantastique sur un thème espagnol, El Contrabandista* (1836), *La Romanesca* (kb. 1832, b. 1852), *Nagy koncertfantázia spanyol dallamokra* (1853), *Spanyol rapszódia* (1863).

sokat szeret (3. téma: 105–182. ütem), a XIII.-ban pedig a 124. ütemtől kezdődő *Akkor szép az erdő, mikor zöld.*

A VII. rapszódiaiában felhasznált dallam legször hangszeres feljegyzése egy *Régi Magyar Nóta* című darab, mely Csányi Mária 1818–20 között keletkezett hangszeres dallamgyűjteményében található, s mely összekötő kapocs a XVIII–XIX. századi adatok között.¹⁵ A hangszeres feljegyzések a XIX. század közepétől szaporodnak meg,¹⁶ míg a vokális verziók már a század első felében több kéziratba bekerültek. Ezek egyike Mindszenty Dániel feljegyzése: *Ne menj, babám, a tallóra.*¹⁷ (lásd: 1. kotta)

1. kotta

Allegretto.

H5

*Ne menj, babám, a tallóra, gyenge vagy még a sal- tá- ra; Ha megvígó-
doz-
a ké- kedet, hi- sék nél- len jó ké- nyese-
d. E-
s-
te-
re van más ké- so- este,
Még sem jött a társam erre;
Vagy baja van, vagy nem jöhet,
Vagy peresége más lehet.*

A dúr és moll alakban egyaránt használatos népdal első változatát a parasztság körében először Bartók Béla gyűjtötte 1907-ben Csíkszenttamáson

- 15 Tari, *i. m.* – ugyanott lásd a többi XIX. századi feljegyzés adatait. A XIX. század első felében készült kéziratok kottás gyűjteményekből több vokális feljegyzést ismerünk. A rájuk vonatkozó adatokat Pálóczi Horváth Ádám *Haza-mars, a győri futás után (Jer haza vitéz pajtásom!)*, 38. sz.) című dallamához kapcsolódva Bartha Dénes foglalta össze, lásd Bartha Dénes, Kiss József (S.a.r.), *Ötödfélszáz énekek. Pálóczi Horváth Ádám dalgűjteménye az 1813. évből.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1953, 38. (jegyzetek 522–524.). Ezt megelőzi Kodály összefoglalása Arany János *A mely leány sokat szeret* (85. sz.) feljegyzése kapcsán, lásd Kodály Zoltán, Gyulai Ágost, *Arany János népdalgűjteménye.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952, 85. sz., 69–70.
- 16 Dobszay László, Szendrei Janka, *A magyar népdaltípusok katalógusa – stílusok szerint rendezve* – I. (Az 1. és a 3. fejezet Szendrei Janka munkája). MTA ZTI, Budapest, 1988, 602.
- 17 Mindszenty Dániel, „88 Eredeti magyar Dal. Fortepiánóra 'S melleleg Gitár-kísérettel elkészítve Toldalékul A' nemzeti Dalgűjteményhez Mindszenty Dániel által.” 1831, MTAKK 4r 324., 45. sz.

(Csík megye) *Nem láttam én télbe fecskét* szöveggel.¹⁸ Saját gyűjtéséből ezt fel is dolgozta,¹⁹ csakúgy, mint Kodály Zoltán a Liszt XIII. rapszódiajában is már meglévő, fentebb említett népdalt. Kodály saját Nyitra megyei (Menyhe), illetve Gömör megyei (Szalóc, valamint Szilice) gyűjtéseiből vette át ez utóbbi dallamot, melyet különböző szövegekkel gyűjtött.²⁰ Következő kottapéldánk – melynek dallama azonos Liszt XIII. rapszódiajának 4. témájával – Kodály menyhei gyűjtésének támlapját mutatja²¹ Bartók első felesége, Ziegler Márta másolatában. (lásd: 2. kotta)

2. kotta

3 (2) / 11-2
4656
Alta
M. P. 73. a.
913a.
7.13.13

Menyhe (Nyitra), 1909.
Kodály

Tempo giusto

Akkor szép az erdő, mikor zöld, illi-kor a ned-ga-lamb be-ne költ.

A ned-ga-lamb o-lyan, mint a lány, illa-ga jár a szép le-gény u-dán.

P. 304 a)

- 18 Lásd Dobszay–Szendrei, *i. m.*, 1988, IV (B) /82 18.494.0/0. Kodály Zoltán gyűjtéséből Bartha Dénes közölt egy másik népi adatot, lásd: Bartha–Kiss, *i. m.*, 1953, 523 (*Ablakomba van két csirke*).
- 19 Lásd *Negyvennégy duó* (BB 104) 43., *Népzene Bartók műveiben. A feldolgozott dallamok forrásjegyzéke* (szerk. Lampert Vera, Vikárius László), Hagyományok Háza, Helikon Kiadó, Néprajzi Múzeum, Zenetudományi Intézet, Budapest, 2005, 163.
- 20 *Akkor szép az erdő, mikor zöld, Fölszántom a király udvarát, Az alföldi pusztán fúj a szél* in: Hány János daljáték nr. 29.: *Fölszántom a császár udvarát szöveggel*. L. Reuer, B. Bruno, Zoltán Kodály's Bühnenwerk Hány János. In: *Studia Hungarica. Schriften des Ungarischen Instituts München*. 37. Hrg. Horst Glassl, Ekkehard Völkl, Edgar Hösch, Rudolf Trofenik, München 1991, 165–169, *Az Az alföldi pusztán fúj a szél*, közölve Tari Lujza, *Hungarian Folk Music collected by Zoltán Kodály Phonograph Cylinders*. Hungaroton Classic Budapest, 2002, HCD 18254–55, CD I. 31.
- 21 *Nem láttam én télben fecskét*: MTA ZTI Népzenei Gyűjtemény BR 02316, *Akkor szép az erdő*: BR 02620.

Hogy Liszt szeme előtt mennyire a cigányzenészek játéka lebegett a rapszódiai megformálásakor, azt még a tempójelzések is elárulják. Az előadónak sokszor ad *alla zingarese*, *allegro zingarese*, *ad capriccioso*, *capricciosamente*, *in tempo ad libitum* – azaz cigányzenészek módjára, cigányos gyors, szeszélyesen, szabad tempóban – és hasonló utasításokat. A XII. rapszódia egyik gyors részleténél is *allegro zingarese* áll a kottában.

Városi népzene: a népies műdalok

A Liszt-művekben felhasznált XVIII. századvégi korai, illetve a XIX. századi népies műdalok közül említsük meg elsőként az I. rapszódiát indító *Már minálunk verbuválnak kötéllel*-t. Erről ugyan azt írta Dessewffy Virginia²² Erdélyi Jánosnak a Magyar Tudományos Akadémiára 1844-ben beküldött gyűjteményében, hogy az *Abaúji régi dal*,²³ feljegyzése azonban nem maradt ránk a XIX. század első felében keletkezett kéziratos kottás gyűjtemények közt, csak Tóth István 1832–1843 közt írt gyűjteményében.²⁴ 1844-ben azonban, mikor a börtönrendszerről, a bíróságok igazságtalanságairól szóló *Két pisztoly* népszínmű (zenéjét Erkel Ferenc állította össze)²⁵ bemutatásra került, jellemző módon Kelecsényi József szöveges gyűjteményében is helyet kapott²⁶

22 Gróf Dessewffy József írónak, 1802–1825 között Sáros, Zemplén és Szabolcs megye követeinek leánya. Anyja gróf Sztáray Eleonóra. Első gyermekként született 1807-ben, s testvérei közt ő volt az egyetlen leány. „A jeles férfiaknak nővérük Virginia egy ritka műveltségű és lelkületű magyar hölgy volt, meghalt 1856, január 13-án, kora 49-dik évében.” – írta róla Nagy Iván. Lásd: Nagy Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzedéki táblákkal*. Pest, 1857–68. (III. 1858). Reprint kiadás, Helikon Kiadó, Budapest, 1987, III. 306.

23 Az akadémián Vörösmarty Mihályt követően a népdalkiadvány szerkesztésével megbízott Erdélyi János feljegyzése a kötetben: „Vettem april 15. 1844. E’ dalok gyűjtő küldője Gróf Dessewffy Virginia Kisasszony”.

24 „*Kis Kún Filepszállási Orgonista Kántor Tóth István által le kótázott Áriák és Dallok verseikkel 1832*”, MTAKK Rui 8-r. 63 (A továbbiakban Tóth), 61. lap 112. sz. Tóth István gyűjteményéről I. Paksa Katalin, *Magyar népzene kutatás a 19. században*. In: *Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez* 9. Közéteszi az MTA Zenetudományi Intézet, Budapest, 1988, 20–21., valamint Tari Lujza, *A megváltozó hagyomány Tóth István dallamgyűjteménye alapján*. In: *Folklorisztika 2000-ben. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára* I–II. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság, 2000a, 456–468.

25 Szövege itt: *Korcsmárosné bort ide az itcibe*.

26 Kelecsényi József, „*Nyitra megyéből küldött nép-dalok 1844*”, (MTAKK Irod. 8r 206/13) 49. sz. Kelecsényi „közbirtokos és régiségbúvár, szül. 1815. márcz. 17. Nyitra-Ivánkán, régi nemes szülőktől” írja róla Szinnyei József. Felsorolja Kelecsényinek a Regélőben, Honderűben és egyéb folyóiratokban megjelent irodalmi munkáit, s hozzáfűzi, hogy „a magyar tudományos akadémia népköltészeti gyűjteményébe száz nyitratáji népdalt küldött be... Erdélyi János Népdalok és mondák cz. gyűjteményhez is járult népdalokkal, a mint ezt

Dessewffy gyűjteményén kívül.²⁷ E dal a század második felében Színi Károly gyűjteményében kerül majd kiadásra,²⁸ jóval a Liszt-mű létrejötte után. Vagyis a dallamot Liszt biztosan nem kottából vette. A zeneszerző a dallamot a 23. ütemben történő megszólalásakor a bal kézbe helyezi. (lásd: 3. kotta)

3. kotta

23 **Andante (assai moderato)**

mf sempre cantando espressivo

rit. - - -

27

rit. - - -

cresc. -

mf

dolente

Ugyane rapszódiában 2. témaként szerepel Az *Alföldön halász legény vagyok én*. Bár e dallamot *Alföldi csárdások* (1847) című gyűjteményében valóban kiadta Bernát Gáspár, nem az ő szerzeménye, nem tőle vette Liszt. A kéziratot kottás gyűjtemények közt Kiss Dénes pápai joghallgató 1844-es gyűjteményében, valamint Almási Sámuel dalgyűjteménye IV. kötetében találjuk meg.²⁹

Erdélyihez írott levelei tanúsítják”. Lásd Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái V.* Budapest, 1897, reprint kiadás 1980–1981. Személyével szintén részletesen foglalkozik, továbbá *Nyitrai népszokások* című munkáját közli Palády-Kovács Attila, *Magyar tájak néprajzi felfedezői*. In: *A magyar néprajz klasszikusai*. Gondolat, Budapest, 1985, 206–217.

27 Az eredetileg kottás gyűjteménynek csak a szövegeket külön tartalmazó része maradt meg, kottás része elveszett.

28 Színi Károly, *A magyar nép dalai és dallamai*. Pest, 1865, 19.

29 Kiss Dénes, *Népdalgyűjteménye 1844*. (MTAKK Irod. 8r 206/44), 205., Almási Sámuel, *Énekes Gyűjtemény, IV.* 28. Almási Sámuelről lásd Kósa László, *Almási Sámuel címszó*. In: *Magyar néprajzi lexikon I.* (főszerk. Ortutay Gyula), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977, 94, Almási István, *Almási Sámuel dalgyűjteménye*. In: *Az idő rostájában. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára*. I. (szerk. Andrásfalvy Bertalan, Domokos Mária, Nagy Ilona, Landgraf Ildikó, Mikos Éva), L'Harmattan, Budapest, 2004, 433–444.

Az V. rapszódia hősies, elégikus Chopin-hangvételő megfogalmazásából nehezen kikövetkeztethető, ám második része alapján könnyebben felismerhető a Csokonai-versre húzott Kossovics József-féle dallam, a *Földiekkel játszó égi tünemény*, melyet tkp. Tóth István jegyzett fel. E dallamot 1869-ben Bartalus István adta közre.³⁰ Itt Kodály Zoltán egy ismeretlen forrásból származó másolatában mutatjuk be. (lásd: 4. kotta)

4. kotta

Lento moderato

Földi-ek-kel ját-szó É-gi tün-mé-ny
 Ker-tem nár-ori-sok-kal Vé-gig ül-te-ted

Is-len ság-nek lát-ria Ceal-fa val re-mény Fine
 Csör-gő pa-ta Kók-kal Fa-im él-te-ted

Rit-te-rem-te ma-gá-nak A' bol-dog-ta-len
 Rém e-zar u. ra'g-gal sör-ted u ta- vant

mint sél an-gyal-á-nak Bö-kel un-ta-lan
 É-gi bol-dog-ság-gal Fü-re-nyed art

Da C.
 al Fine

30 Bartalus István, *Magyar Orpheus Vegyes tartalmú zenegyűjtemény XVIII–XIX. század*. Összeszedte s a Magyar Tudományos Akadémia s Kisfaludy Társaság pártfogásával kiadja Bartalus István, a Kisfaludy Társaság tagja Rózsavölgyi és Társánál, Pest, 1869, 70–71.

A VI. rapszódia 3. témája a *Cserebogár, sárga cserebogár*, melynek szövege már Pálóczi Horváth Ádám 1813-as gyűjteményében megtalálható,³¹ majd dallammal különböző kéziratos kottás gyűjteményekbe jegyzik fel a XIX. század további időszakában. Időrendben Mindszenty Dániel,³² Tóth István,³³ Kiss Dénes,³⁴ Tompa Mihály. Utóbbi egy vokális és egy hangszeres változatban kottázta le *Dalfűzér* című, 1844-ben készült gyűjteményébe.³⁵ A népszerű dal 1833-ban felhangzott a *Tündérváros Magyarországon* című népszínműben, majd Szerdahelyi József alkalmazta 1843-ban *A szökött katona* című zenei színpadi játékban, melyben Petőfi Sándor is szerepelt. Petőfi Szülőföldem című versében már mint régiséget idézi fel a Déryné által is sokat énekelt dalt. S hogy miként énekelhették a Kiskunságban a költő gyerekkorában, ahhoz a kiskunfűlőpszállási Tóth István gyűjteményének darabja adhat fogódzót.

5. kotta

Csere bogárkó.

Alleg. 100: i.
M. f. l. p. C.
Moderato

Csere bogár, sárga csere bogár! Nem kérdem én tő.
 led mikor lesz nyár? Úgy is hív nyár em csöztü keblemet,
 Mielta Rózsám birja szívemet.

31 Lásd Bartha–Kiss, *i. m.*, 1953, 287. sz.

32 Mindszenty, *i. m.*, 1831, 11.

33 Tóth, *i. m.*, 1832, 63. sz. Ez a gyűjtemény első részében van, tehát minden bizonnyal még 1832-ben írta le Tóth István.

34 Kiss, *i. m.*, 1844, 8. sz. két változatban.

35 Szám nélkül a 14–15-ös számok közt, valamint 34-es számmal vokális formában. Lásd: Tari Lujza, Tompa Mihály *Dalfűzér* című gyűjteményének dallamai. In: *Zenatudományi Dolgozatok*. MTA ZTI, Budapest, 1984, 94–135 (kottapéldák: 97. és 99).

A XIX. század második felétől a *Cserebogár*... publikációs sorozata is megindul, melyek sorában egyszólamú közlésmódjával Színi Károly 1865-ös kiadása áll az élen.³⁶

A VIII. rapszódia első témajaként a *Káka tövén költ a ruca* kezdetű, szintén igen közkedvelt dal szerepel (1–40. ütem),³⁷ mely máig a szóbeli hagyomány része maradt, különösen a szlovákiai magyarság körében.³⁸ Ugyane rapszódiaiban 3. témaként a Riszner József által összefűzött és 1847-ben kiadott *Tolnai lakodalmas* egyik dallama szerepel (a 145. ütemtől). (8. kotta) Liszt a *Tolnai lakodalmas* frissét véleményünk szerint valamelyik dél-dunántúli tartózkodása során hallhatta. Közismert mély barátsága a szekszárdi Augustz Antallal, Tolna megye alispánjával, akinél négy alkalommal vendégeskedett, s akinek a VIII. rapszódiaát dedikálta. A világlátott, művelt, zeneszerető Augustz Liszt kedvéért egy jó minőségű zongorát is hozatott szekszárdi birtokára, hogy vendége nyugodtan gyakorolhasson és alkothasson. Nem lehet véletlen, hogy Liszt éppen ebbe a rapszódiaiba építette be a *Tolnai lakodalmas* egyik dallamát, melyet az élő folklórban vokális formában a tágabb Dunántúlon, *Selyöm csárdás* címmel pedig a kalocsai Sárközben őriztek meg.³⁹ A vokális változatok többnyire mulatódalok. Ilyen az élő folklórból Schneider Lajos mohácsi gyűjtésében a *Meggyulladt a Batina*,⁴⁰ Kiss Lajos 1969-es bácskertes gyűjtésében az *Igyál egy kis pálinkát*,⁴¹ valamint Kiss Dénes 1844-es kéziratában a *Szép élet a katona* és *Volt szeretőm öt, hat is*.⁴² Természetesen a zeneszerző hallhatta a dallamot máshol is, hiszen más tájakon is elterjedt.

36 Színi, *i. m.*, 1865, 91. sz. Kerényi további gyűjteményeket sorol fel, Kerényi, *i. m.*, 1961, 18. Pávai a szöveg moldvai elterjedtségét követi nyomon. Pávai István, *A Cserebogár-nóta népköltészeti és népzenei vonatkozásai*. In: *Folklór a magyar művelődéstörténetben*. Folklór és irodalom (szerk. Szemerényi Ágnes), Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005, 288–303.

37 Lásd: Kerényi, *i. m.*, 1961, 43. 212–213. Az általa felsoroltakon kívül megvan Tompa 1844-es gyűjteményében, 1. sz., valamint Almási S. V. kötetében, 82. sz.

38 Lásd: Tari Lujza, *Szlovákiai magyar népzene. Válogatás Tari Lujza népzene gyűjtéséből (1983–2006)*, Szerkesztett kötet és hangzó kiadvány (2 CD). In: *Gyurcsó István Alapítvány könyvek* 49. Dunaszerdahely, a Csemadok Dunaszerdahelyi Művelődési Intézete, 2010, 68–69. sz.

39 Lásd: *Magyar népzenei antológia I.* (szerk. Martin György, Németh István, Pesovár Ernő), Hungaroton, Budapest, 1985, LPX 18112–16, 2 B 14a, Foktő (Pest–Pilis–Solt–Kiskun m.), AP 9984f3.

40 Lásd: Berze Nagy János, *Baranyai magyar néphagyományok I–III*. Pécs, 1940, I., 63. sz.

41 AP 7033d) és AP 7036e) Bácskertes (Bács-Bodrog m.), énekelte Péter Pálné Szurap Ilona (sz. 1892).

42 Kiss, *i. m.*, 1844, 184/2. és 162. sz. Megjegyzendő, hogy e dallam típusvariánsa az *Uccu bizony megérett a meggy* kezdetű dalnak, mely J. Brahms V. magyar táncában került feldolgozásra.

Lajtha László 1941-ben a zenéjéről és általában népművészetéről híressé vált Széken vette fel a Pátria sorozat számára.⁴³ Ugyanezt kottás formában 1954-ben adta ki Lajtha.⁴⁴ A Szolnok-Doboka megyei területhez közeli Szatmár megyéből Kodály Zoltán egy református tanítótól jegyezte fel *Adjál egy kis kenyeret* szöveggel, melyet a tanító 1875 körül tanult meg a Szabolcs megyei Tiszadadán.⁴⁵

A IX. rapszódia 3. témája a *Kiszáradt a bodzafa, haj!* (242–269. ütem), melynek kiterjedt variánsköréből (*Elszáradt a bodzafa, hm, Juhászegény bundája, hm, Kicsinyke még az én párom* stb. szöveggel is) többek közt Kiss Dénes, Almási Sámuel feljegyzéseit és Színi kiadását emelhetjük ki.⁴⁶

A XIV. rapszódia kezdődallama a *Magasan repül a daru*, mely szintén Egressy Benjámint dalaként szerepelt *A szökött színész és katona* című népszínműben.⁴⁷ Ennek az 1848–49-es szabadságharcban nemzetördalként is funkcionáló dallamnak a variánsköréről korábban már áttekintést adtunk.⁴⁸ Itt csupán arra emlékeztetünk, hogy a korabeli kiadványokban gyakran *Hótul fejér a gyöngyösi hegytető* szöveggel szerepel, így pl. Színinél.⁴⁹ E szövegváltozat a néphagyományban is több területen megőrződött. A hamar népszerűvé vált dallamra sok más szöveg közt többek közt Petőfi 1845-ben keletkezett *Rég veri már a magyart a teremtő* versét is énekelték, mely szintén fennmaradt az Észak-Dunántúlon, a Veszprém megyeiek szóbeli dalhagyományában.⁵⁰

A hangszeres zene hatása, a verbunkos hagyomány

A cigányzenészekről élő előadásban hallott dallamra bizonyítékul szolgál a zeneszerző naplójába 1846-ban, erdélyi hangversenykörútja alatt kottával bejegyzett „koltói csárdás.”⁵¹ A népies múdalból folklorizálódott dalt szöveges előadásban *Erdő mellett nem jó lakni, Jó étel a rák meg a hal*, vagy a Csalló-

43 Volt Szolnok-Doboka megye, ma Sic, Románia. A Pátria felvétel száma: Gr 097Ac.

44 Lajtha László, *Széki gyűjtés, Népzenei monográfiák I.* Zeneműkiadó, Budapest, 1954.

45 MTA Népzenei Típusrend 17.0650/0, L.sz. 12.726.

46 Kiss, *i. m.*, 1844, 71., 183. Almási S. *i. m.*, IV. 169., V. 74., Színi, *i. m.*, 1865, 18.

47 Kerényi, *i. m.*, 1961, 211.

48 Tari Lujza, *Magyarország nagy vitézség. A szabadságharc emlékezete a nép dalaiban.* Néprajzi Társaság, Budapest, 1998b, 131. Uő, *A szabadságharc népzenei emlékei* (CD-ROM). MTA ZTI, Budapest, 2000b. Tari, *i. m.*, 189.

49 Színi, *i. m.*, 106. sz.

50 MTA ZTI Népzenei Gyűjtemény AP 5367f) Berhida (Veszprém m.). Előadó: Préner Antal (sz. 1883.), gyűjtő: Kiss Lajos, 1965. I. A hangfelvétel közölve: Tari, *i. m.*, 2000b, 82. zene.

51 Gárdonyi, *i. m.*, 1978, 37. Gárdonyi megjegyzi, hogy nyomtatott források csak 1847-től állnak rendelkezésre.

közben pl. *Nincs a bírónak csizmája* szöveggel, hangszeres előadásban pedig egyrészt *Friss csárdás*-ként, továbbá a strófa 3–4. sorából képzett önálló sorpárját hangszeres közjátékként ismerjük.⁵² Az utóbbi a Mezőségben régi-es páros táncokhoz kapcsolódó, *Sűrű* és *Szökös* nevű táncdallamokban fordul elő igen változatos formában.⁵³ A dallamot moll indítással is szokták játszani – különösen a Székelyföldön –, *Friss csárdás*ként. 1974-ben a magyarpéterlaci Lunka József és fia játszotta a népzene gyűjtőknek.⁵⁴ Liszt e dallamot a XIV. rapszódia 5. témájaként dolgozta föl (*Vivace assai*, a 209. ütemtől) egyaránt használva a dúr és moll megoldást.⁵⁵

A Liszt-rapszodiákról szóló eddig munkákban csak általánosságban kapott figyelmet, hogy jelen van bennük a korábbi verbunkos hagyomány. S nem csupán a stílus általános jegyeivel, hanem olyan konkrét dallamokkal, melyek mellé ma már jónéhány dallamváltozatot is állíthatunk. Ilyen a III. rapszódia 2. témája (23–27. ütem, majd 34–38. ütem), mely többféle XIX. század eleji hangszeres zenei kottás megtalálható. Megvan pl. Lissznyay Juliana 1800–1808 közt írt kéziratában,⁵⁶ valamint Csányi Mári 1818–19 körüli kéziratában, több változatban.⁵⁷ Közülük a 8-as számú darab trióját mutatjuk be. (lásd: 6. kotta)

Hasonló a IV. rapszódia 3. virtuóz *Friss*e, mely megvan a Lissznyay-kéziratban,⁵⁸ majd 20 évvel később Csermák Antal neve alatt bukkan fel az 1828–32 közt kiadott *Magyar Nóták Veszprém Vármegyéből* című, valójában veszprémi kezdeményezésre létrejött és az egész akkori Magyarország területéről összegyűjtött sorozatban.⁵⁹ Kottánk a Lissznyay-gyűjteményben található változatot mutatja. (lásd: 7. kotta)

52 Lásd Tari, *i. m.*, 1981, 1983.

53 Pl. *Szökös frisse*, In: *Magyar népzenei antológia V., Kelet I. Szilágyság, Kalotaszeg, Mezőség* (szerk. Sárosi Bálint, Németh István), MTA ZTI, Budapest, 1993, MK 002–004, 88c3 Magyarpalatka (ma Románia, Pálatca) AP 6234f3c. A hungarológiai konferencián bemutatott példa: Lakodalmas tánc: *Sűrű*, AP 10. 041r-10.042a) Vajdakamarás (ma Románia, Vaida-Cărnăuș). Gyűjtő: Kallós Zoltán.

54 Sárosi Bálint és Tari Lujza gyűjtése 1974. február, AP 8762a).

55 E témáról részletesen lásd Tari, *i. m.*, 1981, 1983.

56 Ilyen a 32. szám figurája, lásd Tari, *i. m.*, 1990, 105.

57 Lásd: Tari, *i. m.*, 1998a, 22–23.

58 Lásd: Tari, *i. m.*, 1990, 34. sz.

59 A 136 verbunkos táncdarabot tartalmazó gyűjtemény első („fogás” nevű) füzet 1823 őszén, 15., utolsó füzet 1832 júliusában jelent meg Ruzitska Ignác aktivitásának köszönhetően. Lásd M. Tóth Antal, *Újra hallom szép szavát. Veszprém zenéje 1762-től a kiegyezésig*. Új Horizont Lap- és Könyvkiadó Alapítvány, Veszprém, 1998, 123.

6. kotta

Trio

7. kotta

[34]

FRISEN
Poco allegro
[Allegro assai] (♩=146-148)

4

FIGURA
[♩=88-100]

TRIO
[♩=158]

Számos forrásból ismert ma már a VI. rapszódia kezdő, gyakran Chlopizky-nóta⁶⁰ vagy Keglevich-nóta című dallama is. 13. kotta: Ennek egyik szövegváltozata „Jaj, de huncut a német/ Hogy a fene enné meg,” több XIX. századi kéziratos gyűjteményben pedig „Attila, Lehel, Árpád”.⁶¹ Ma már jó néhány XIX. század eleji kottás feljegyzés igazolja a dallam az eddiginél korábbra datálható meglétét.⁶² Azok a kéziratok, melyekben a „Jaj, de huncut...” hangszeres változatai megtalálhatók, csupán a XX. században kerültek elő. S mivel a dallam nem szerepel a korabeli kottakiadványokban sem, azt Liszt csak élő, hangszeres előadásban hallhatta. A régebbi feljegyzések közül a Lissznyay-gyűjtemény 81-es darabjának trióját és a Csányi Mária-féle gyűjtemény 9-es számú darabjának trióját mutatjuk be. (lásd: 8–9. kotta)

8. kotta

TRIO
[♩=126]

p

f

[Da Capo al Fine]

60 Lásd Papp, *i. m.*, 1987a.

61 Kerényi, *i. m.*, 1961, 26, 210.

62 Részletes áttekintést ad, a hangszeres népzenei továbbélést is figyelembe véve Tari, *i. m.*, 1998a, 23–24.

9. kotta

Trio

Az újabb kutatás eredményeként a VIII. rapszódia 2. dallamának is bemutathatjuk egy eddig ismeretlen kottában rögzített dallamváltozatát. Ez *Rózsavölgyi emléke...* címmel Rózsavölgyi Márk hátrahagyott magyar zeneműveiből Ellenbogen Adolf szerkesztésében jelent meg évekkel Liszt rapszódiajának elkészülte után. (lásd: 10. kotta)

Liszt ennél a résznél (41–138. ütem) nála nem egyedi módon, műzenéből örökölt, ugyanakkor nagyon is előremutató dudazenei elemeket használ a kíséretben.

A VI. rapszódiaiban szerepel egy olyan dallam is, mely a teljes II., régi felső-magyarországi népzenei dialektusterületen igen elterjedt. Liszt rapszódiajának ez a 4. témája (a 96. ütemtől). 17. kotta: A XVIII. századból már dokumentált dallam még nemrég is változatos formákban és funkciókban élt a néphagyományban. A dallam különböző induló típusú elemei megvannak már a XIX. század legelején, s az 1834 előtti kottás kéziratok is általában induként tartalmazzák a dallamot.⁶³ A szorosan vett paraszti hagyomány gyors,

63 Tóth, *i. m.*, 1832, 29./170.

lendületes tempójú előadásban, lakodalmi funkcióban menyasszonytáncként őrizte meg főleg az Észak-Dunántúlon, a Csallóközben és a Mátusföldön.⁶⁴

10. kotta

M 5.
Három a táncz.

Allegro.

p *cresc.*

f *p*

f *1a* *2a* *Fine.*

Trio: *p* *f* *ten.* *f* *ten.* *f*

cresc.

64 Lásd *A magyar népzene tára* III/A (szerk. Kiss Lajos), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955, 745–766. sz., valamint Tari, *i. m.*, 2010.

A XII. rapszódia 2. témája, az Allegro zingarese szakasz (a 35. ütemtől) szintén motívumismétléses rész, mely kiválóan alkalmas a laza szövetből álló rapszódia egyes részleteinek összekapcsolására. (lásd: 11. kotta)

11. kotta

Allegro zingarese
riten. - - - in tempo

8

sempre dolce, ma ben marcato la melodia

una corda

8

8

8

8

trillo

lungo trillo

sempre p capricciosamente

simile

Ez ismerősnek tűnhet, hiszen hasonlók mind a mai napig vannak, pl. a gyimesi Verbunk nevű táncdallamokban. A gyimesközéploki Halmágyi Mihály pontosan ugyanilyen elemeket használt *Verbunk* című darabja előadásakor 1960-ban.⁶⁵ Ilyen dallamszakaszokat Liszt a kisebb városokban működő cigányzenészektől is hallhatott – Erdélyben is. Erdélyi koncertkörútja során ugyanis Torontál megyében is megfordult, melyről így számolt be a Honderú: „Bánlakon Karácsonyi Gedő kastélyában Liszt tiszteletére ünnepeket és bált rendeztek. A hercegi estebéd után megzendült a tánczene, s a pompás és vidám bál reggelig tartott. Künn a vendég tiszteletére érdekes népiünnep lőn rendezve, néptáncokkal...”⁶⁶ Biztos, hogy nem ez volt az egyetlen hely, ahol Lisztnek néptáncot volt módja látni, s hozzá nyilvánvalóan zenét hallani. Az ilyen események pedig minden bizonnyal nyomot hagytak benne.

Gárdonyi Zoltán korábbi, ifjúkori élményeket is megnevez. „Valószínű, hogy Parisban is volt alkalmam magyar zenét hallani. Közvetlen biztos adatunk erre vonatkozóan nincsen, de tudjuk egyrészt azt, hogy a monarchia akkori párisi nagykövete: gróf Apponyi Antal zenés estélyein Liszt is megfordult, másrészt pedig ezekről a zenés estélyekről tudjuk, hogy az egyiken 1829-ben magyar verbunkos-zenére (a Veszprémmegyei Nóták egyes számaira) mutattak be nemzeti táncokat főúri párok.”⁶⁷ Nem lehetetlen, hogy hasonló muzsikát (éppen a Veszprémmegyei Nóták füzetéből valót) az előző évek folyamán talán Liszt is hallott a nagykövet estélyein”.⁶⁸ Egyetérthetünk Gár-

65 Lásd: *Magyar népzenei antológia VI. Kelet II. Székelyföld* (szerk. Sárosi Bálint, Németh István), MTA ZTI, Budapest, 1995, MK 005–007, 81. sz., AP 3527c).

66 *Honderú*, 1846.

67 Egy későbbi hasonlóról a korabeli hazai sajtó ekként tudósított: „Paraszt–tánc Párisban. Mart. 4 dik. 1832. Valamint ez előtt 3 esztendővel, így az idén is magyar tánc elevenítette ő excellentiájok a’ gróf Appony Antal cs. Kir. Nagykövet és követné által adott estvéli mulatságok’ egyikét. Különböztek mindazonáltal abban, hogy Februarius’ 9kén 1829 a’ tánczólar kar úri magyar ruhában tündöklött, Martius’ 4-én 1832 pedig ünneplő paraszt öltözetben. A’ társaság ez idén tizenkét deli fiatal párból szövetkezett öszve... A’ muzsika Bihari’ és Rothkrepf’ magyar notáiból volt kivéve, s’ a’ játszó kart Talbeque nevü derék francia hangász, ki a’ magyar nóták’ vonásába társaival együtt szorgalmasan beletanult, igen hathatósan igazgatta. A’ táncz-járás szinte magyar lépésen alapult, és így mind a’ lassu mind a’ fris egész eredeti valóságában tartatott fen... A’ részvétel e’ nemzeti táncz iránt olly nagy volt a’ jelen lévőkben, hogy ugyanazon éjszakán három ízben kellett ismételni. Párisban, Mart. 15dikén 1832. Fekete Gáspár”. In: *Társalkodó*, Pest. 27. sz., 105 [1832 ápr. 1.]. Zenetörténeti jegyzeteiben ugyanerről Mátray Gábor a következőt írta: „Magyar nóták zengettek... ama tánc mulatságban, mellyet G. Apponyi Cs. K. Követ Párisban Mart. 4. 1832. adott volt, amidőn a magyar paraszt öltözetű 12 pár uraságok nemzeti táncukat járták”. (*Társalkodó*. Ápr. 4. 1832.) Lásd Mátray Gábor, *A Muzsikának Közönséges Története és egyéb írások* (szerk. Gábry György), Magvető Kiadó, Budapest, 1984, 29.

68 Gárdonyi, *i. m.*, 1936, 9. Ugyanitt említést tesz arról is, hogy 1828-ban Bihari- és Csermák-kompozíciókat írt át.

donyival abban, hogy „Lisztnek ezen első magyar zenedarabjánál kétségtelenül a magyar nemzeti jelleget magán viselő zene különös, sajátos, de amellet jellegzetes hatása lehetett az, ami őt megragadta”.⁶⁹

A romantika korában nem volt szokatlan egy-egy zenei gondolat vagy akár teljes mű alapanyagként való átvétele, saját elképzelés szerinti újraformalmazása. A koncertek zárószámaként pedig szinte divat volt indulót játszani. Maga Liszt is gyakran indulóval fejezte be hangversenyeit, idehaza természetesen elsősorban az ekkor már egyértelmű hangszeres zenei nemzeti szimbólummá is vált Rákóczi-indulóval, mely a XV. lett a rapszódia sorában, s több más Liszt-műbe is bekerült. Pl. az 1853-ban keletkezett *Magyar fantázia* című kompozícióba, mely mintegy összefoglalása Liszt addig kialakult magyar stílusának. A Rákóczi-induló motívumai ebben már nem kifejezetten indulóként vannak jelen. Magukon viselik a későbbi Liszt-művek jellegzetes hangnemi elsötétüléseit, a zeneszerzőre jellemző hangnemtágítási eljárásokat. Az újra még idős fejjel is fogékony Liszt utolsó rapszodiájában egy akkoriban új, divatos műcsárdás dallamot használt fel, de milyen megszire van már ez fiatalkorának rapszodiáitól! Az utolsó, XIX. rapszodiában Frank Ignác *Luiza csárdását* (szöveges formában *Szép a lány, jó a lány...*) használta fel. (lásd: 12. kotta)

12. kotta

130 **Vivace Friss M.M.** ♩=116

p

un poco marcato

136

69 Gárdonyi, *i. m.*, 1936, 8.

Liszt magyar rapszódiai népzenei háttérének bemutatására törekedve nem volt célunk, hogy valamelyik kompozíciót teljes egészében elemezzük. Pedig az is tanulságos, miként épülnek a felhasznált dallamok köré az önálló bevezető vagy zárórészek, miként fogja keretbe a darabot a kiindulópontként megszólaltatott és a mű végén többnyire szintén felcsendülő dallam, hogyan jelennek meg a témák vagy részleteik a rövid lélegzetű, de hatalmasra duzzasztott codákban, s hányféle hangvételt választ a komponista csak akár egyetlen témához a dallam variálása során. Noha Liszt gyermekként külföldre került, ahol műveltsége is megalapozódott, a hazája iránti őszinte vonzalom és nosztalgia elvezette a magyar, vagy magyarosnak vélt zenéhez. Az, hogy a korszak divatos népies műdalait dolgozta fel, nem von le a különböző időpontokban szerzett és kiadott magyar rapszódiaik művészi értékéből, mely kompozíciókkal a virtuóz zongoraművész-zeneszerző Magyarország népe, illetve zenéje iránt is érdeklődést keltett. Liszt Ferenc a meglehetősen heterogén alapanyagból ugyanis nemcsak rá jellemző kompozíciót, hanem egyben utánozhatatlan magyar műveket alkotott. Emellett egy sajátos műfajt emelt olyan magaslatra, mely a kortársaknak és utódoknak, Brahmsnak, Debussynek és Bartóknak egyaránt mintát jelentett saját rapszódiaik megalkotásánál. Brahms *Rapszódia* című zongoradarabjaiban elsősorban a rögtönzésszerű szerkesztésmódot tekinti a rapszódia alapelemének. Ezt az utat járja Debussy is, aki szintén a heves érzelemkitöréseket tükröző, nekifutásokból és megtorpanásokból álló, nem folyamatos vonulatot érezte a rapszódia fő jellemzőjének. Bartók megtartja a rapszódia fő jellemvonásait, ám alapanyagot már egy mélyebb népzenei rétegből merít *Rapszódia* című darabjaihoz. Ehhez többek közt Liszt rapszódiainak tanulmányozása vezetett. Az a felismerés, hogy Liszt az adott alapanyag lehetőségeit a legmagasabb fokon aknáztta ki, tovább lépés a műfajban, csak más alapanyaggal lehetséges.

Könyvészet

*** *Bartók összegyűjtött írásai I.* (szerk. Szöllősy András), Zeneműkiadó, Budapest, 1966.

*** *Magyar népzenei antológia I.* (szerk. Martin György, Németh István, Pesovár Ernő), Hungaroton, Budapest, 1985, LPX 18112–16.

*** *Magyar népzenei antológia V. Kelet I. Szilágyság, Kalotaszeg, Mezőség* (szerk. Sárosi Bálint, Németh István), MTA ZTI Budapest, 1993.

*** *Magyar népzenei antológia VI. Kelet II. Székelyföld* (szerk. Sárosi Bálint, Németh István), MTA ZTI Budapest, 1995.

- Almási István, *Almási Sámuel dalgyűjteménye*. In: *Az Idő rostájában. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára*. I. (szerk. Andrásfalvy Bertalan, Domokos Mária, Nagy Ilona, Landgraf Ildikó, Mikos Éva), L'Harmattan, Budapest, 2004, 434–444.
- Almási Sámuel, *Énekes gyűjtemény IV–V*. (1851 után). MTAKK Mikrofilm 2910/1–2.
- Bartalus István, *Magyar Orpheus. Vegyes tartalmú zenegyűjtemény XVIII–XIX. század*. Összeszedte s a Magyar Tudományos Akadémia s Kisfaludy Társaság pártfogásával kiadja Bartalus István, a Kisfaludy Társaság tagja Rózsavölgyi és Társánál, Pest, 1869.
- Bartha Dénes, Kiss József, *Ötödfélszáz énekek. Pálóczi Horváth Ádám dalgyűjteménye az 1813. évből*. Kritikai kiadás jegyzetekkel, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1953.
- Bartók Béla, *A magyar népzene*. In: *Bartók összegyűjtött írásai I*. (szerk. Szöllősy András), Zeneműkiadó, Budapest, 1966, 91–100.
- Bartók Béla, *Liszt két kiadatlan levele Mosonyihoz*. In: *Bartók összegyűjtött írásai I*. (szerk. Szöllősy András), Zeneműkiadó, Budapest, 1966, 690–696.
- Bartók Béla, *Liszt zenéje és a mai közönség*. In: *Bartók összegyűjtött írásai I*. (szerk. Szöllősy András), Zeneműkiadó, Budapest, 1966, 687–689.
- Bartók Béla, *Liszt-problémák*. In: *Bartók összegyűjtött írásai I*. (szerk. Szöllősy András), Zeneműkiadó, Budapest, 1966, 697–706.
- Bartók Béla, *Magyar parasztzene*. In: *Bartók összegyűjtött írásai I*. (szerk. Szöllősy András), Zeneműkiadó, Budapest, 1966, 378.
- Berze Nagy János, *Baranyai magyar néphagyományok I–III*. Kiadja Baranya Vármegye Közönsége, Pécs, 1940.
- Dessewffy Virginia, *„Dessewffy Virginia Népdal Gyűjteménye 1844–46.”* MTAKK Irod. 82 206/54.
- Dobszay László, Szendrei Janka, *A magyar népdaltípusok katalógusa – stílusok szerint rendezve – I*. (Az 1. és a 3. fejezet Szendrei Janka munkája) MTA ZTI, Budapest, 1988.
- Gárdonyi Zoltán, *Die ungarischen Stileigentümlichkeiten in den musikalischen Werken Franz Liszts*, Berlin und Leipzig, 1931.
- Gárdonyi Zoltán, *Paralipomena zu den ungarischen Rhapsodien Franz Liszts*. In: *Franz Liszt Beiträge von ungarischen Autoren*, Corvina, Budapest, 1978, 197–225.
- Jäger, Benedikt, *Die ungarischen Rhapsodien Franz Liszts*. In: *Musik und Musikanschauung im 19. Jahrhundert 9*. (Hrg. von Detlef Altenburg) Studio Verlag, Sinzig, 2009.
- Kelecsényi József, *Nyitra megyéből küldött nép-dalok 1844*. MTAKK Irod. 8r 206/13.

- Kerényi György, *Népies dalok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961.
- Kiss Dénes, *Népdalgyűjtemény 1844*. MTAKK Irod. 8r 206/44.
- Kodály Zoltán, Gyulai Ágost, *Arany János népdalgyűjteménye*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952.
- Lajtha László, *Széki gyűjtés, Népzenei monográfiák I.*, Zeneműkiadó, Budapest, 1954.
- Lampert Vera, Vikárius László (szerk.), *Népzene Bartók műveiben. A feldolgozott dallamok forrásjegyzéke*. Hagyományok Háza, Helikon Kiadó, Néprajzi Múzeum, Zenetudományi Intézet, Budapest, 2005.
- M. Tóth Antal, *Újra hallom szép szavát. Veszprém zenéje 1762-től a kiegyezésig*. Új Horizont Lap- és Könyvkiadó Alapítvány, Veszprém, 1998.
- Major Ervin, *Liszt Ferenc magyar rapszódiai*. In: *Muzsika* I. 1–2. sz., 1929, 47–54.
- Mindszenty Dániel, *88 Eredeti magyar Dal. Fortepiánóra 'S mellesleg Gitár-kísérettel elkészítve Toldalékul A' nemzeti Dalgyűjteményhez Mindszenty Dániel által*. MTAKK 4r 324, 1831.
- Nagy Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzedéki táblákkal*. Pest, 1857–68. (III. 1858). Reprint kiadás Helikon Kiadó, Budapest, 1987.
- Paksa Katalin, *Magyar népzene kutatás a XIX. században*. In: *Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez* 9. Közzéteszi az MTA Zenetudományi Intézet, Budapest, 1988, 20–21.
- Palády-Kovács Attila, *Magyar tájak néprajzi felfedezői*. In: *A magyar néprajz klasszikusai*. Gondolat, Budapest, 1985, 206–217.
- Papp Géza, *Az ún. Chlopiczky-nóta. Néhány hangszeres adalék Liszt VI. rapszódijának első témájához*. In: *Magyar Zene* XXVIII. 1, 1987, 43–48.
- Papp Géza, *Unbekannte „Verbunkos“-Transkriptionen von Ferenc Liszt „Ungarischer Romanzero“*. In: *Studia Musicologica*, 29, 1987, 181–218.
- Pávai István, *A Cserebogár-nóta népköltészeti és népzenei vonatkozásai*. In: *Folklor a magyar művelődéstörténetben, Folklor és irodalom* (szerk. Szemerényi Ágnes), Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005, 288–303.
- Prahács Margit, *Liszt Ferenc idealizmusa*. In: *Athenaeum*, XXII, 1936, 191–204.
- Prahács Margit, *A XIX. század magyar zenéje*, In: *Magyar művelődéstörténet*, V., 1939, 641–661.
- Prahács Margit, *Magyar témák a külföldi zenében*. Budapest, 1943.
- Reuer, B. Bruno, *Zoltán Kodály's Bühnenwerk „Háry János“*. In: *Studia Hungarica. Schriften des Ungarischen Instituts München*. 37. Hrg. Horst Glassl, Ekkehard Völkl, Edgar Hösch, Rudolf Trofenik, München, 1991. 165–169.
- Szabolcsi Bence, *A magyar zene évszázadai. Tanulmányok II. XVIII–XIX. század*, Zeneműkiadó, Budapest, 1961.
- Színi Károly, *A magyar nép dalai és dallamai*. Pest, 1865.

- Szinnyey József, *Magyar írók élete és munkái*. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából, Budapest, V. reprint kiadás, 1980–1981.
- Tari Lujza, „Külömbb féle magyar Nóták...” a 19. század elejéről. – *Allerlei ungarische Melodien von Beginn des 19. Jahrhunderts*. Balassi Kiadó, Budapest, 1998.
- Tari Lujza, *A megváltozó hagyomány Tóth István dallamgyűjteménye alapján*. In: *Folklorisztika 2000-ben. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára I–II*. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 2000, 456–468.
- Tari Lujza, *A szabadságharc népzenei emlékei*. (CD-ROM) MTA ZTI, Budapest, 2000.
- Tari Lujza, *Egy közzjáték dallam*. In: *Magyar Zene XXII*. 3, 1981, 285–302.
- Tari Lujza, *Eine instrumentale ungarische Volksmelodie und ihre Beziehungen zu Liszt und Beethoven*. In: *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungariae* 25, 1983, 61–71.
- Tari Lujza, *Hungarian Folk Music collected by Zoltán Kodály Phonograph Cylinders*. (1982-es kibővített CD változata) Hungaroton Classic HCD 18254–55, 2002.
- Tari Lujza, *Lissznyay Julianna hangszeres gyűjteménye 1800*. In: *Műhelytanulmányok a magyar zenetörténehez* 12. MTA ZTI, Budapest, 1990, 18–19.
- Tari Lujza, *Magyarország nagy vitézség. A szabadságharc emlékezete a nép daliban*. Néprajzi Társaság, Budapest, 1998.
- Tari Lujza, *Szlovákiai magyar népzene. Válogatás Tari Lujza népzenegyűjtéséből (1983–2006)* (Szerkesztett kötet és hangzó kiadvány – 2 CD). Gyurcsó István Alapítvány könyvek 49., Dunaszerdahely, a Csemadok Dunaszerdahelyi Művelődési Intézete, Dunaszerdahely, 2010.
- Tari Lujza, *Tompa Mihály Dalfűzér című gyűjteményének dallamai*. In: *Zenetudományi dolgozatok*, MTA ZTI, Budapest, 1984, 94–135.

Kivonat

2011-ben a világ Liszt Ferenc, a XIX. század legjelentősebb magyar zeneszerzője és Európa-szerte ünnepelt zongoraművésze születésének 200. évét ünnepli. Közismert, hogy Liszt elméletileg érdeklődött a népzene iránt, de sem ő, sem kora nem jutott el a népzene fogalmának tisztázásáig. Abban a korban elsősorban a szerzők által népies modorban írt darabokat értették alatta, amelyek kottás füzetekben és a szóbeli hagyomány útján, részben cigányzenészek előadásában egyaránt terjedtek. A mai értelemben vett népzene felfedezése csak a XX. század elején történt meg, amikor a magyarság egykor még közös zenéjét már csak a parasztság őrizte. Tagadhatatlan, hogy a XIX. században népies stílusban írt, a maguk korában a városokon divatos dalok idővel a parasztság dalkészletébe is bekerültek.

Liszt Ferenc is ilyen eredetű darabokat fűzött egybe magyar rapszódáiban. E műveinek forrásait a zenetörténeti kutatás korábban már részben feltárta, a jelen sorok írója pedig a tágabb népzenefogalom (a XIX. századi, részben népzenei vonatkozású népies műdal) felől 1989-ben a Magyar Rádióban négyrészes rádió-előadásban mutatta be népzenei kapcsolódásait.

Az előadás egy-egy rapszódia dallamtémái alapján igyekszik megmutatni a néphagyományban fennmaradt és Liszt művében is szereplő dallamokat. Néhány kiragadott (kotta- és hangzó zenei) példa segítségével arra is igyekszik rámutatni, hogy Lisztnek forrásként nemcsak kottás kiadvány állhatott rendelkezésére; témáit olykor a közvetlen élő előadásból vette, amelyre bizonyítékul szolgál a naplójában fennmaradt „koltói csárdás.”

Abstract

In 2011 the world will celebrate the bicentenary of Ferenc Liszt, who was the greatest Hungarian composer as well as a virtuoso European pianist of the XIXth century. It is well known, that Liszt theoretically had interest in “folk-music”, but he and his age have not got at the abstraction of the genuine folk-music. During the whole XIXth century the composed popular folk-song was imagined as really folk-song. It was first only the beginning of the XXth century when the folk-music was discovered. Until this time only the peasantry preserved in Hungary the once common Hungarian music in his oral tradition.

It is true that the written popular folk-song got trough from town into the villages, too. Liszt used in his Hungarian rhapsodies melodies of this nature. The sources of his rhapsodies were discovered by music historians, the connections of his compositions with the living popular folk melodies and folk-music was presented in 1989 in four broadcastings by the author.

I am going to discuss the melody themes of Liszt’s rhapsodies which ones are also of the living Hungarian folk tradition. The composer incorporated a number of written popular folk melodies to this. He must have used not only the published scores but as well as many themes which he had heard from the living performance by the Gypsy bands. This is manifested in his diary under the title: “Koltói csárdás.”